

дітям поміркувати: що сталося б, якби вовка з казки "Вовк і семеро козенят" зменшили. Варіант відповіді — він став би улюбленим маминим "козеням".

Озброївшись знаннями та навичками, діти вчать вирішувати життєві проблеми. Спершу розглядаються життєві ситуації з художніх творів, а потім і конфлікти, які виникають у житті дитячого колективу. Розвиток креативності тісно переплетений з іншими лініями розвитку.

Дидактичні ігри: «Казка навпаки». Мета: запропонувати дітям поміняти характери героїв: добрих зробити злими, а злих добрими.

«Оживлення». Мета: приписати кожному об'єкту властивості живого об'єкта.

Ефективність впровадження ТРВЗ легко перевірити, якщо дошкільник, а особливо старший дошкільник часто, легко й охоче продукує конструктивні ідеї; здатний самостійно їх апробувати й застосовувати; як правило, аналізує свої дії, прогнозує ймовірні їх наслідки; урізноманітнює пошук рішення, переважно самостійно долає труднощі; реалістично оцінює результат своєї діяльності не схильний репродукувати зразок, то можна вважати, що в такій дитини розвинені креативні здібності. Розвиток креативності дітей — це справа не одного дня, тижня чи місяця, а результат наполегливої і систематичної праці впродовж року, терміну навчання в школі, всього життя. Саме тому будемо продовжувати досліджувати подану тему і шукати шляхи найбільш продуктивної її реалізації.

Література

1. Гавриш Н. Як ми виховуємо творчу особистість / Н. Гавриш // Палітра педагога. — 2000. — № 3, 4.
2. Девятинна И. Занимаемся и составляем сказки по схемам с использованием методов ТРИЗ / И. Девятинна // Дошкольное воспитание. — 1998. — № 9, 11.
3. Копилова О. П. Використання символів у роботі з дошкільниками / О. П. Копилова, В. М. Ткаченко. — Х.: Ранок, 2010.
4. Страуниг Г. М. Методы активизации творческого мышления / Г. М. Страуниг // Дошкольное воспитание. — 1997. — № 3, 4.
5. Яценко А. В. Школа радісної родини. ТРВЗ / А. В. Яценко. — Х.: Ранок, 2010.

Н. Г. Недодатко

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ СПОСТЕРЕЖЛИВОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ПРИ ВИВЧЕННІ РІДНОГО КРАЮ

У статті розкриваються педагогічні умови ефективного розвитку спостережливості дітей старшого дошкільного віку при ознайомленні їх з природою рідного краю.

Ключові слова: педагогічні умови, спостережливість, спостереження, природне довкілля.

Постановка проблеми. Для того, щоб сприяти вирішенню завдань, що висунуті в концептуальних документах та програмах у сфері дошкільної освіти під час ознайомлення з природою, перевагу слід віддати безпосеред-

нім методам: *спостереженню, експериментуванню та власній продуктивній діяльності дітей в природі*. Використання *розповіді, бесіди, читання природознавчої літератури* допомагає досягнути незрозуміле, розкрити грані невидимого, пояснити доцільність і спрямувати на відповідальне ставлення до природи. Великого значення спілкуванню з природою дітей дошкільного віку надавали Я. А. Коменський, Ж. Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцці, Ф. Фребель, С. Русова, К. Д. Ушинський, Е. М. Водовозова, А. С. Симонович, Є. І. Конрад, Є. І. Тихеева, С. Ніколаєва, Г. Беленька, З. Плохій, Н. Лисенко, Н. Кот та інші. І, недарма, всі вони на перше місце ставлять метод ознайомлення дошкільників з природою – спостереження. За словами Б. Г. Ананьєва, *спостереження* – це психічна діяльність дитини, в якій сприйняття, відчуття, мислення і мовлення об'єднуються в один психічний акт розумової діяльності. Грамотно організовані систематичні спостереження сприяють формуванню базової якості особистості спостережливості. Спостережливість учні визначають як особливість психічної діяльності дитини, її уміння підмічати у предметах і явищах те, що є істотним, але малопомітним у них.

Любов до природи починається із усвідомлення та любові до себе. Становлення категорії «Я» має пройти через усвідомлення дитиною значущості природи як матеріального і духовного елемента Всесвіту. Тоді природа постає перед дитиною як частина її самої. При цьому відбувається ототожнення й гармонійне поєднання дитини зі світом природи. Відтак порушення гармонії в природі сприйматиметься дитиною як негативний вплив на Я.

Важливою передумовою для становлення такого природовідповідного Я, за визначенням швейцарського психолога Жана Піаже, є *егоцентризм пізнавальної діяльності*, коли дитина чітко диференціює своє Я і навколишній світ. Дитина вважає, що довкілля створене для того, щоб служити їй. Тож природу, її явища та об'єкти вона розглядає як своїх захисників і помічників. Таке розуміння слід закріплювати у свідомості дитини з тим, щоб вона усвідомила, що будь-яка форма практичної взаємодії із світом природи створює можливості для життя, що природа – це, власне, доповнення Я, своєрідна домівка для неї, дитини, а будь-які порушення в цій домівці призводять до розладу Я.

Основним методом ознайомлення дітей з природою було і залишається спостереження. Воно зароджується у молодших дошкільників в контексті продуктивної діяльності, поступово стаючи пізнавальною діяльністю. У міру розвитку спостережливості відбувається вдосконалення основних компонентів цього виду пізнавальної діяльності: уміння прийняти і поставити пізнавальне завдання, правильно відібрати і плановірно використовувати способи його рішення, адекватно виразити результат. Іншою лінією розвитку спостережливості і спостереження є зміна співвідношення включених в нього сенсорних і інтелектуальних процесів.

Оскільки сприйняття дошкільнят є чуттєвим (для них важливо побачити, доторкнутися, «відчутти» реалії цього світу), пізнання має бути наочним.

Саме тільки слово не може сформувати в дитини еталонних уявлень про властивості предметів, якщо не задіяний особистий досвід в обстеженні цих властивостей та їх застосуванні в перцептивних діях. А тому так важливо, щоб дитину постійно оточували доступні для *безпосереднього сприйняття* предмети, звуки, пахощі тощо. І найкраще – це жива природа.

На думку вчених, спостережливість – це вміння розглядати об'єкти водночас з різних точок зору. Вона включає в себе: вміння бачити предмети і явища з різних сторін; помічати всі характерні ознаки, виділяти істотні; розпізнавати типові риси у предметах; правильно орієнтуватися в навколишньому середовищі.

Здатність до спостережливості дуже важлива у всіх видах практичної діяльності. Без уміння спостерігати неможливо розв'язати жодну проблему.

Метою даної статті є теоретичне обґрунтування визначених педагогічних умов ефективного формування спостережливості у дошкільника як важливої особистісної компетенції дитини.

Виклад основного матеріалу. Спостережливості не може бути розвинена за допомогою вправ у чистому спогляданні. Уявлення дошкільників завжди результат активної пізнавальної діяльності: ігрової, трудової, навчальної.

Першою педагогічною умовою є *створення розвивального простору для дітей*: природного (куточки природи в групах, екологічні стежини, квітники, городні та садові ділянки тощо) та предметного (обладнані місця для спостережень, проведення дослідів, дидактичних ігор і т.д.). Але еколого-розвивальне середовище в широкому розумінні – це єдність природного, предметного, соціального та середовища внутрішнього «Я». Воно забезпечує набуття дитиною досвіду контакту з природним оточенням та спілкування з дорослими (педагогами, батьками). Це неперервна, педагогічно зумовлена спільна діяльність дітей і дорослих. У ній останні своєю поведінкою, щирою увагою, почуттями, словами навчають малюків взаємодії з природою. Навколишнє середовище, в якому розвивається дитина, може бути різним: підтримувальним, насиченим, комфортним, розвивальним, а іноді навіть ворожим. Ефективність впливу довкілля на особистість дитини в дошкільному навчальному закладі, як зазначає З. Плохій [5, с. 20-21], залежить від здатності педагогічного колективу організувати комфортне еколого-розвивальне середовище.

Сьогоднішні діти живуть у штучному середовищі. Маючи з наймолодшого віку мобільний телефон, комп'ютер, електронні іграшки, дитина воліє більше бути вдома. Так, у дитини втрачається можливість діяти з природними об'єктами, її прогулянки переважно обмежуються територією біля будинку, дитячим майданчиком, вона не отримує достатньо вражень, дихає забрудненим повітрям. Дорослі не привертають увагу дітей до того, що поруч живе безліч різноманітних тварин і рослин. Багато малят відчувають страх перед природою, для них вона чужа, сповнена таємниць. Малюки постійно чують застереження від дорослих: «Пісок брудний», «Жук може вкусити», «Жаба бридка» тощо. Діти не рідко бачать, як рідні без вагань на їхніх очах

байдуже чавлять комах, ламають гілки, захаращують місця відпочинку. Діти наслідують таку поведінку – приклад поведінки батьків, які для них найавто- ритетніші. Вони стають байдужими до страждань, болю і смерті живих істот.

Розвивальне середовище слід облаштовувати у такий спосіб, щоб ди- тина мала можливість діяти і створювати при безпосередньому контакті з об'єктами природи, що її оточують, звичні і близькі. При цьому важлива просторова орієнтація, змінюваність у часі, безпечність об'єктів природи, предметів та ігрових матеріалів, рівень фахової підготовки дорослих.

Один з вирішальних принципів – відповідність розвивального середо- вища особливостям розвитку та саморозвитку дошкільнят, їх збалансова- ність. Міра участі дорослого залежить від віку дітей. Майстерність педагога полягає в тому, щоб підвести вихованця до самостійних відкриттів, спонука- ти до розвитку пізнавальних інтересів, активізувати творчість, бачити об'єкти і явища природи в русі, змінах та розвитку. Саме це оптимальне співвідношення процесів розвитку та саморозвитку впливає на власну акти- вність дитини, становлення її базових якостей.

Створюючи у дошкільному навчальному закладі належне розвивальне середовище, слід приділити серйозну увагу як території дошкільного закла- ду, так його приміщень. Ознайомлення дітей з природою потребує постій- ного безпосереднього спілкування з нею, тому важливими є *куточки приро- ди*. Вони обов'язкові для кожної вікової групи навіть за наявності у дошкі- льному закладі зимового саду чи кімнати природи.

Дитячі спостереження під час екскурсій чи заняття у кімнаті мають ко- роткочасний характер. У куточку живої природи діти можуть протягом усьо- го дня підходити до тварин і рослин, роздивлятися їх, проводити за ними тривалі спостереження. У дітей розширюються конкретні знання про приро- ду. При ознайомленні з живими об'єктами у дошкільнят розвивається спо- стережливість, інтерес до природи. Під час догляду за мешканцями куточка природи у дітей формуються трудові навички і такі цінні якості як любов до праці, бережливе ставлення до живого, відповідальність за доручену справу.

У куточку живої природи забороняється утримувати отруйні рослини і тварин, рослини і тварин, продукти життєдіяльності яких є алергенами, хво- рих тварин і тварин місцевої фауни (особливо ссавців), які можуть бути но- сіями небезпечних для людини хвороб.

Для куточків природи характерно:

- наявність матеріалів для організації пошуково-дослідницької діяльнос- ті та праці в природі з дошкільниками;
- наявність та результативність роботи з календарем погоди, викорис- тання набутих знань в різних видах діяльності;
- доцільність, ефективність та планування різних форм роботи з дітьми в куточку природи;
- варіативність об'єктів живої природи відповідно сезонних змін;
- засоби фіксації за довготривалими спостереженнями

Н. Кот зазначає, що основним змістом спостережень для дітей старшого дошкільного віку стають ріст і розвиток рослин, зміни, що відбуваються з ними залежно від сезону. Діти мають знати, що рослини для свого росту потребують світла, вологи, тепла, ґрунтового харчування; різні рослини мають потребу у різній кількості світла та вологи [3, с. 46-52].

У дітей старшого віку закріплюються уміння визначати спосіб підтримання рослини у чистоті залежно від характеру стебла і листя. Отже, основні вимоги до відбору рослин для куточка природи старшої групи дещо змінюються, слід утримувати рослини з різними:

- будовою – видозміненим стеблом чи листям;
- потребами у світлі і воді;
- строками і періодами вегетації.

У старшій групі діти вже мають знати функції кожної частини рослини, зокрема: кореня, стебла, листя, квітів. А тому у куточку природи необхідно мати хоча б одну рослину з групи ампельних (сеткреазію, аспарагус, площ чи традесканцію). З красивоквітучих рослин доцільно утримувати клівію, із цибулинних – амариліс. У старшій групі корисно знайомити дітей із рослинами-лікарями: алое чи каланхое. Сезонні зміни у куточку природи є обов'язковим. Вони дають змогу не лише збагачувати враження дітей, а й забезпечувати динаміку цих вражень – продовжувати спостереження, які були розпочаті у природних умовах.

Обов'язковим елементом еколого-розвивального природного середовища є *екологічна стежина*. На ній можуть бути такі тематичні ділянки: куточок саду; город; квітник; куточок лісу; годівничка для птахів; алея верб; алея каштанів; тополі-старожили; горобинки-сестрички; самотня верба; мурашині стежки; комашине містечко; зелена аптека; ділянка для відпочинку; куточок луку; куточок незайманої природи; дерева-мандрівники; привітні берізки; квітучі кущі; абрикос та вишенька; штучна водойма тощо. «Екологічна стежина» сприяє реалізації пізнавальних, розвивальних, естетичних, оздоровчих завдань у роботі з дітьми: на ній проводяться спостереження, цільові прогулянки, пошуково-дослідницька, природоохоронна і трудова діяльність, «хвилинки милування». У організації будь-якого виду діяльності дітей на екологічній стежині завжди передують спостереження, у ході якого активно формується така важлива якість особистості як спостережливість.

Поряд з «Екологічною стежиною» створюють малу дослідницьку лабораторію з усім необхідним для дослідів та експериментів. Саме через дослід старші дошкільники усвідомлюють спосіб очищення води, повітря. Під час дослідів з водою діти самостійно доходять висновку, як легко забруднити воду, а як важко очистити. Пошуково-дослідницька діяльність є не лише потужним засобом інтелектуального розвитку дошкільників, вона сприяє формуванню умінь помічати зміни в досліджуваних об'єктах, пояснювати їх, самим доходити до усвідомлених висновків.

Друга педагогічна умова формування спостережливості у старших дошкільнят випливає з того, що головним завданням у ознайомленні з природою є *формування екологічної свідомості дітей, яка буде визначати їх ставлення до Світу*: це організація прогулянок, екскурсій, короткочасних та довготривалих спостережень у найближчому природному довкіллі, елементарної пошукової діяльності.

Наше сприймання того, що нас оточує, і наше ставлення до нього формуються і проявляються у наших знаннях та вчинках. О.Леонт'єв звертає увагу на непростий характер зв'язків між знаннями та емоціями й акцентує увагу на істотній відмінності між «словесним знанням» та «усвідомленням». Сутністю особистісного ставлення до дійсності є усвідомлення, тобто те, який зміст (сєнс) вкладає конкретна особа, особистість у певне явище, а не знання про нього. Витоки екологічної кризи лежать усередині людської істоти, а не поза нею. Тож розв'язанню цих проблем сприятиме зміна самої людини, її внутрішньої сутності. Екологія має бути не на рівні понять та уявлень, а в душі та свідомості особистості.

Своєрідний ключ до цього З. П. Плохій вбачає у дотриманні головної передумови здійснення будь-якого педагогічного процесу, яка передбачає накладання «педагогічної кальки» на відповідну «психологічну матрицю» [4, с. 8 -11]. Під «педагогічною калькою» розуміється система педагогічних засобів, зміст та обсяг знань, методи та прийоми, розвивальне середовище, спрямовані на формування певної якості особистості. А «психологічна матриця» - це вікові та індивідуальні особливості, психологічні механізми формування бажаної якості.

Дитину не навчеш любити всю природу загалом (як і все людство). Визначальним у характері ставлення конкретної особистості до об'єкта природи є наявність (або відсутність) ставлення до нього як до суб'єкта. Концепцію своєрідного ставлення людини до природи розробили психологи С.Дерябо та В.Ясвін. В екологічній психології це найбільш обґрунтована теоретична система, яка дає змогу виявляти й типологізувати різновиди суб'єктивного ставлення, аналізувати й діагностувати конкретні ставлення особистості до об'єктів та явищ природи.

Щоб об'єкт природи сприймався як суб'єкт, йому має бути притаманно ряд суб'єктних функцій. По-перше, об'єкт природи має бути віднесеним до сфери «людського». Важливим критерієм суб'єктного сприймання є забезпечення мені як особі відчуття власної особистісної динаміки – мене сприймає інший, і це викликає відповідні переживання (домашня тваринка сприймається як член сім'ї). Усе, що не здатне викликати особистісні переживання, сприймається не як інший, а як інше, не як суб'єкт, а як об'єкт. Саме суб'єкт – та призма, крізь яку ми дивимося на світ і завдяки якій будемо своє ставлення до світу й до самих себе. По-друге, суб'єкт може сприйматися як «рівне»-«нерівне». У залежності від цього поширюються чи не поширюються й етичні норми, які регулюють їхні стосунки.

Дошкільнята ще не здатні чітко диференціювати своє «Я» і світ навколо, суб'єктивне та об'єктивне. Це призводить до антропоморфічного осмислення світу, а відтак дітям цього віку притаманне сприйняття об'єктів природи як суб'єктів. На хід емоційних реакцій у дошкільнят переважно впливають підкоркові центри. Тому діти емоційно чутливі до навколишнього, але їхнє ставлення до природи є емоційно насиченим, а не емоційно спрямованим. Емоційні переживання усвідомлюються нею зі зростанням ролі другої сигнальної системи у вищій нервовій діяльності. Тільки в юнацькому віці особистість здатна усвідомлено естетично сприймати природу.

Обмеженість знань про об'єкти і явища, про потреби живої істоти в певних умовах існування зумовлює суперечність між декларованою і реальною поведінкою дитини у природному довіллі. У дошкільнят ще незначною мірою розвинута здатність до самообмеження задля іншої живої істоти. Ці особливості психічного розвитку і зумовлюють недостатню розвиненість поведінкового компонента. Загальні настанови дорослих: «не рви», «не сміти» і т.д. власне містять інформацію про модель можливої поведінки, а відтак провокують дитину чинити навпаки. Ефективними прийомами для дошкільнят цього віку є: *екологічна емпатія* (активізація чутливості до стану природного об'єкта за аналогією до власних фізичних та емоційних станів: «Що відчуває синичка холодного зимового дня?») та *екологічна рефлексія* (самоаналіз власної поведінки з позиції конкретного об'єкта природи: «Що могла б подумати берізка, в якій ти зламав гілочку?»). Тож дітям дошкільнього віку притаманний когнітивний суб'єктно-прагматичний тип суб'єктивного ставлення до природи.

Третя педагогічна умова – *екологізація різних видів діяльності дітей - ігрової, пізнавальної, мовленнєвої, образотворчої, трудової, музичної*.

Реалії життя підтверджують, зазначає Г. Беленька, що у значній частині населення нашої країни не сформована екологодоцільна поведінка. Про це свідчать забрудненість всюдисуща, нераціональне використання природних ресурсів, байдуже ставлення до проблем довкілля та до власного здоров'я. Причина – не стільки брак знань, скільки відсутність належного ставлення до природи, почуття відповідальності за неї як за свій власний життєвий простір, неусвідомленість духовної і фізичної єдності людини і природи [2, с. 4-9]. Тому проблема формування екологічної компетентності дітей дошкільнього віку набула нового звучання в умовах розвитку постіндустріального суспільства. Ціннісне ставлення дитини до природи проявляється насамперед у природодоцільній поведінці: емоційно позитивному й виваженому ставленні до рослин і тварин, готовності включитися в практичну діяльність, дотримуватися правил природокористування.

Освітню лінію «Дитина у природному довіллі» в оновленому Базовому компоненті дошкільньої освіти структуровано за двома розділами «Природа планети Земля» і «Всесвіт». У розділі «Природа планети Земля» матеріал структуровано за підрозділами «Явища природи», «Форми життя», «Жит-

тедіяльність людини у природному доквіллі». Даючи загальні знання дітям про нашу планету, природні умови України: ґрунти, води, клімат тощо, слід враховувати, що природне доквілля менше знайоме сучасній дитині, ніж предметне. Як зазначає Г.Беленька [1, с.12-14], динамічність природного доквілля вабить дитину, але вона орієнтується в ньому лише за допомогою дорослого. Особливість сприйняття дітьми доквілля полягає в тому, що вони сприймають його крізь призму ставлення дорослого. Самостійно малюки мало звертають увагу на більшість об'єктів «неживої» природи та рослинного світу. Їх зазвичай цікавлять лише рухомі, цікаві за зовнішнім виглядом та поведінкою тварини і рослини. Тож треба допомогти дитині помітити хмари, ґрунт, траву, дерева, навчити розрізняти й пізнавати їх у практичній діяльності, грі, казці. У процесі пізнання діти навчаються повідомляти про свої спостереження й робити найпростіші висновки. А оскільки дошкільнята здатні до нетривалих спостережень, то найдоцільніше організовувати спостереження в природі під час діяльності малят – гри, праці, навчання. Взаємодія дітей з природним доквіллям – основа для реалізації завдань усіх інших ліній розвитку. Так, здоров'язбереження та фізичний розвиток дитини у освітній лінії «Особистість дитини» реалізується через: щоденне перебування на свіжому повітрі під час спостережень, ігор та праці в природі; розширення контактів з рослинним світом під час екскурсій та цільових прогулянок до лісу, на луки, до водойми; вживання свіжих соків овочів та фруктів під час нескладного експериментування (приготування соків), дидактичних ігор (пізнай за смаком) тощо; дотримання правил екологічної безпеки у приміщенні: провітрювання, вологе прибирання, вирощування кімнатних рослин тощо. Соціальний та емоційний розвиток дитини в освітній лінії «Дитина в соціумі» здійснюється через: постійне спілкування дошкільнят з природою; засвоєння під керівництвом дорослих норм і правил поведінки в природі, дотримання їх та спонування до цього інших; розвиток моральних та естетичних почуттів засобами природи; спілкування дитини із соціальним та природним середовищем розвивається від вузько прагматичного («хочу», «дай») до альтруїстичного рівня; збагачення естетичних вражень під час спостережень, цільових прогулянок, екскурсій; забезпечення можливості відтворити свої почуття та враження у діяльності – образотворчій, ігровій, комунікативній тощо.

Когнітивний розвиток дитини в освітній лінії «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» забезпечується через: надання їй доступного обсягу знань про об'єкти і явища природи; розвиток сенсорних відчуттів у процесі сприймання та обстеження природних об'єктів; поступове ускладнення завдань з ознайомлення з природою: від розрізнення й називання об'єктів і предметів до встановлення зв'язків і залежностей, що існують в природі; надання самостійності у визначенні змісту та способів пізнання природного доквілля.

Творчий розвиток дитини в освітніх лініях «Гра дитини» та «Дитина у світі культури» реалізується через: ігри, які організують самі діти з різно-

манітними природними об'єктами; фантазування на теми природи в образотворчій діяльності та художній праці; розвиток мовлення – набуття вмінні передавати свої почуття та враження; застосовуючи бесіди за картинами та ілюстраціями доцільно звертатися до таких прийомів: входження в картину (дитині пропонують уявити свою присутність у пейзажі чи на місці події, зображеної на картині, та описати, що вона бачить та відчуває); розповідь за фрагментом картини (вихователь пропонує дітям вибрати фрагмент, котрий їм найбільше сподобався, описати його та пояснити, чим саме він їх привабив); роздуми про настрій картини (спільна творча діяльність дорослого і дітей з визначення ознак настрою художнього твору, який хотів передати художник); нескладне експериментування з природними матеріалами - листям, квітами, плодами. Саме тому, вище названа педагогічна умова є такою важливою.

Висновки. Таким чином, вивчення науково-методичної літератури та власний досвід дали змогу виділити наступні педагогічні умови ефективного розвитку спостережливості у дітей старшого дошкільного віку під час ознайомлення їх з природою найближчого природного оточення: створення розвивального простору для дітей: природного (куточки природи в групах, екологічні стежини, квітники, городні та садові ділянки тощо) та предметного (обладнані місця для спостережень, проведення дослідів, дидактичних ігор і т.д.); організація прогулянок, екскурсій, короточасних та довготривалих спостережень у природному довіллі, елементарної пошукової діяльності; екологізація різних видів діяльності – ігрової, пізнавальної, мовленнєвої, образотворчої, трудової, музичної.

Література

1. Беленька Г. Дитина у природному довіллі: зауваги до освітньої лінії / Г. Беленька // Дошкільне виховання. – 2012. – № 9. – С. 12-14.
2. Беленька Г. Освітня лінія "Дитина у природному довіллі" / Г. Беленька // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2012. – № 11. – С. 4-7.
3. Кот Н. Куточок живої природи у дошкільному закладі / Н. Кот // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2010. – № 9. – С. 46-52.
4. Плохій З. Я і Світ навколо. Особистісно-орієнтований підхід у формуванні ставлення дошкільнят до природи / З. Плохій // Дошкільне виховання. – 2008. – № 7. – С. 8-11.
5. Плохій З. Еколого-розвивальне середовище дошкільного навчального закладу / З. Плохій // Довкілля. – 2012. – № 4. – С. 20 - 21.

Вишкова М. М.

ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЗДОРОВ'Я ТА ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ У ВЗАЄМОДІЇ ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ І СІМ'Ї

Стаття присвячена організації діяльності дошкільного закладу з фізкультурно-оздоровчої роботи; в ній зазначена роль родини у вихованні дитини, відповідальності дорослих (батьків та колективу дитячого садка) за здоров'я та фізичний розвиток особистості.

Ключові слова: відповідальність, здоров'я, фізичний розвиток, особистість дитини, взаємодія.